

БРАНИСЛАВ ШОШКИЋ*

ДОСАДАШЊИ И ДАЉИ КОРАЦИ У ПРОЦЕСУ СВОЈИНСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ НАШЕ ПРИВРЕДЕ

У разматрањима актуелне проблематике својинске трансформације у нашој привреди, њених теоријских и примијењених аспеката и институционалних рјешења, обично се занемарују два значајна концепцијска и теоријска подухвата која су претходила и припремала пут тим, садашњим разматрањима.

Први концепцијски кораци у дјелимичној својинској реформи наше привреде, који су били званично прихваћени, покренути су документом "Дугорочни програм економске стабилизације" (1981-1983), са више сепарата, који се залагао за привредну реформу у правцу тржишне привреде и за развој приватног сектора односно плурализам (мада још не и равноправност) својинских облика.¹

Наредни, врло радикалан корак била је својинска реформа (у оквиру тзв. Реформе привредног система) из 1988. године, која је убрзо преточена у уставне амандмане.² Она је не само отклонила дилеме у погледу њене неопходности, прије свега својинског плурализма, већ се - што је од посебног значаја - определијелила и за (институционалну, правну и у пракси) равноправност свих својинских облика, па према

* Академик проф. др Бранислав Шошкић, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица.

¹ У конципирању Дугорочног програма економске стабилизације учествовао је велики број наших економиста - научних радника (а у Централној радној групи нас свега десетак).

² Као предсједник Радне групе за својинску реформу (у оквиру Савезне комисије за Реформу привредног система СФР Југославије, 1988) у највећој мјери сам одговоран за тада предложену и усвојену концепцију наше својинске реформе.

томе, и за ширења приватног власништва и приватног и дионичарског вида привређивања и за емитовање дионица (као вида докапитализације) од стране предузећа у свим својинским облицима. То због тога што успјешан и ефикасан тржишни привредни систем претпоставља, наравно, плурализам а не монизам својинских односа, правну равноправност и заштиту свих својинских облика.

Ми смо се залагали и залажемо се да тзв. друштвено власништво треба третирати само како то стоји у његовом називу а, наиме, као - неиздиференцирану - својину свих становника дате друштвене заједнице (општине, града, покрајине, републике односно федерације). Према томе, друштвено власништво није власништво само радних колектива у друштвеним предузећима. Оно је дато само њима на управљање.

Сам, пак, термин "друштвено" власништво је етимолошки адекватнији него "државно" власништво. Према томе, није потребна никаква институционална "трансформација" друштвеног у државно власништво. Довољно је у пракси отклонити третирање друштвеног власништва као несвојине, свачије и ничије. А то се сасвим једноставно - једном законском одлуком - постиже номинирањем односно прецизним одређивањем, утврђивањем титулара тог друштвеног тј. заједничког власништва, који ће, у име свих, бринути о том власништву. А то треба да буде одговарајући државни орган, Фонд, Агенција, односно државни органи, фондови, агенције на различитим територијалним нивоима.

Том својинском реформом предвидјели смо, поред осталог, дионичарство запослених, али и емитовање дионица, од стране друштвених предузећа, у циљу прикупљања додатног, прије свега, приватног капитала. Дионице би куповали запослени у датим друштвеним предузећима, али и остала физичка и правна лица. Они би тако постајали дионичари, сувласници датих предузећа. А та, до тада искључиво друштвена предузећа, тј. предузећа са искључиво друштвеним власништвом, емитовањем дионица, престајала би да буду (искључиво) друштвена и постајала би дионичарска и у својинском погледу - мјешовита. У њима би друштвена заједница у лицу државе (државног Фонда, Агенције) располагала само једним дијелом (од укупног) власништва. Други и са новим емитовањем дионица - све већи дио (од укупног) власништва припадао би дионичарима, приватницима, запосленима и осталим (нашим и страним) грађанима (па дијелом и правним лицима). Чином емитовања дионица друштвено предузеће *ipso facto* постаје дионичарско, сувласничко, са мјешовитом својином, гдје се, поред државне (у име друштвене заједнице, а у лицу Фонда, Агенције и слично), као (на почетку макар највећег) дионичара, појављују и запослени тога предузећа, али и остала приватна односно физичка и правна лица, као дионичари, сувласници.

То би се односило и на јавна предузећа (у области инфраструктуре, енергетике, комуналних и других услуга). И та предузећа треба да емитују и екстерне дионице и да тако постају дионичарска, својински мјешовита. У таквим предузећима друштвена заједница односно држава може, уколико оцијени то неопходним, да задржи контролни пакет дионица (због њиховог монополског положаја и утврђивања цијена, због еколошких разлога, оптималног развоја и сл.).

Тако би се дотадашња, својински монистичка, друштвена привреда све више претварала у својински мјешовиту привреду.

Тако би се, с друге стране, самоуправљање запослених претварало у самоуправљање, партиципацију. Наиме, запослени, што је од посебног значаја, стицали би тако личне дохотке како по основу текућег рада тако и по основу својине, дионица, купљеним односно додијељеним (умјесто дијела личног дохотка) у "њиховим" предузећима. Они би не (само) по основу рада већ (и) по основу својине (сусвојине, дионица) стицали право управљања, партиципације, сауправљања (што је иначе све израженија тенденција у развијеним западним привредама). Самоуправљање би било тако замијењено сауправљањем, партиципацијом. То би дјеловало подстицајно на привредну ангажованост запослених и, сљедствено, на укупну привредну активност.

С друге стране, а то се често испушта из вида или (свјесно) занемарује - а што је, по нашем мишљењу, изузетно значајно - запослени, са дионицама, не би били сведени на (непожељни, голи) статус најамних радника. Они би били и радници, произвођачи, али и сувласници, сауправљачи.

Заллагали смо се за то да додатни видови преображаја друштвеног власништва буду: у подстицању и осамостаљивању предузетништва, односно менаџерства, знатним проширивањем њихових овлашћења у погледу вођења пословне али кадровске политике (запошљавања, премјештања и отпуштања запослених) и стручно засноване политике плата; у подстицању и развојем тржишта рада, демонополизацијом и релативизирањем сигурности радних мјеста, смјењивањем оних који лошије и мање стручно раде са бољим (до тада) незапосленим; у преузимању социјалне компоненте и алиментирања технолошких вишкова запослених од стране државе, што би представљало велику помоћ предузећима и читавој привреди; у бржем отварању стечаја свих неуспјешних и бесперспективних друштвених предузећа и њиховом откупу прије свега од стране (у њима) запослених али и осталих и у стварању законских и других услова за несметан размах осталих својинских облика, прије свега приватног сектора привређивања, за што потпунију тржишну конкуренцију (уз примјену мјера анти-монополске политике), којој би била изложена сва, па и друштвена и мјешовита предузећа.

Сви ти изнијети видови преображаја друштвеног власништва су и сада неопходни тамо гдје оно и докле оно постоји. Наравно, уз неспутан размах приватног и дионарског власништва. Али то сада више није довољно. Неопходна је - и то је наш одговор на још код нас непревазиђену дилему - радикална трансформација - по нашем мишљењу: највећег - дијела постојећег друштвеног власништва у приватно власништво, односно његова приватизација! То због тога што се приватно власништво, у односу на друштвено/државно власништво, показало далеко ефикаснијим и рационалнијим (у коришћењу и алокацији иначе ограничених привредних ресурса), са знатно већим мотивационим импулсима и привредном иницијативом, преузимањем одговорности ризика у доношењу одлука.

Неопходна је трансформација свих постојећих (друштвених) предузећа у дионичарска, са одговарајућим бројем дионица и њиховом појединачним (почетним, номиналним) износом. Најједноставније је да номинални износ појединачних дионица буде јединствен за сва друштвена предузећа, а број дионица да буде у зависности од вриједности друштвеног власништва, односно друштвеног капитала ангажованог у сваком датом предузећу. Дионице свих друштвених предузећа треба да припадају држави, све док не буду отуђене (конверзијом, продајом или бесплатном подјелом). О њима треба да води рачуна задужени државни орган (Фонд, Агенција).

Расправе у погледу обухватности и модела приватизације код нас обично губе из вида једну веома важну а специфички изузетно тешку чињеницу. А, наиме, велики дио имовине у нашим друштвеним предузећима само је формално-правно "наше" друштвено власништво, односно власништво наше друштвене заједнице; тај велики дио припада *de facto* другима, тј. приватним и осталим (страним и нашим) правним лицима: (а) бившим власницима, чија је имовина својевремено била национализована односно експроприсана, (б) повјериоцима - прије вега страним - који су нашој држави или/и нашим друштвеним предузећима давали (инвестиционе или/и друге) кредите и које њима треба (са каматама) вратити и (с) нашим девизним штедишама, чији су девизни депозити, тј. тзв. стара девизна штедња (јер нове углавном, због изгубљеног повјерења, нема) потрошени у виду инвестиционих и других кредита (нашим друштвеним предузећима), отплате спољних дугова (наших друштвених предузећа и државе) и на друге начине, а иза које као гарант стоји држава.

Тај велики дио друштвене имовине, која заправо представља државни спољни и унутрашњи дуг (и овдје антиципирам дио рјешења наредних дилема), не би смио, на примјер, да буде бесплатно (што укључује и попусте у инфлациону добит) подијељен (свим или пунолетним) становницима, нити само запосленима. Тај дио имовине треба вратити: (а) бившим власницима (денационализација, реститиција), по

правилу, у натуралном виду или (гдје то не може) конверзијом у виду дионица; (b) страним (и домаћим) кредиторима, прије свега и колико је год то могуће, конверзијом кредита у улоге односно дионице наших и то врло просперитетних и перспективних предузећа односно преузимањем читавих таквих предузећа и (c) девизним штедишама конверзијом (старе и евентуално нове) девизне штедње у улоге односно дионице наших такође врло успјешних привредних организација.

Дио капитала које ове три категорије (*de facto* повјерилаца) не буду хтјеле да преузму конверзијом, држава би, по нашем мишљењу, требало да преузме дионице (тих најбољих и најизгледнијих друштвених предузећа) у свој портфолио, који би се водио код посебног фонда за конверзију и отплату јавног дуга. Држава би требало: (a) та предузећа односно дионице да изложи јавној продаји али по релативно реалним цијенама и да тако дјелимично (одговарајућим могућим процентом) компензира све те три категорије повјерилаца и (b) да по основу (тих, својих) непродатих дионица то обештећење врши поступно (за све те три категорије) из дивиденди, све до коначног измирења тих обавеза.

Преостало, *de facto* нето друштвено власништво (имовина, капитал) би могло великим својим дијелом да буде приватизовано. Држава би требало да задржи власништво односно дионице релативно малог броја прије свега тзв. јавних предузећа, и то, по нашем мишљењу, највише само контролног пакета дионица (који, у зависности од обима предузећа и дисперзије дионица, не мора да буде преко 50 посто, већ у неким случајевима много мање). Уз то, држава би у свом портфолију требало да има и један додатни, сигурносни односно резервни пакет дионица, ради подмиривања (продајом или дивидендом) својих других или будућих али не буџетских обавеза (укључујући обавезе према будућим пунољетним грађанима, уколико се прихвати - као допунски - модел бесплатног трансфера односно бесплатне приватизације).

За преостали дио нето друштвеног власништва сада су могућа два основна модела приватизације: (1) продаја (тог, преосталог друштвеног власништва) и (2) трансфер без накнаде, тј. бесплатна подјела односно бесплатна приватизација (тог преосталог друштвеног власништва).

Модел продаје, након односно паралелно са конверзијом, предвидјели смо за дио имовине која представља (спољни и унутрашњи) дуг државе. Овај модел (продаје) не би требало искључити ни за преостали дио нето друштвеног власништва. Међутим, могући ефекти примјене тог модела су минимални, поготово у нашој ситуацији: (a) због веома ниских примања, доходака и штедње наших грађана, (b) због врло изражене суздржаности страног капитала за привредно ангажовање на овим нашим високо ризичним подручјима и (c) због преферирања приватног капитала да улази у нови бизнис, да отвара нове радње и фирме, него да купује дионице постојећих (увелико недовољно ефикасних) предузећа или читава предузећа. Поготово ако се хоће - што је

наше залагање - да се приватизација изврши у што краћем року и без распродаје (у будућности) друштвеног капитала.

Из тих разлога, а и због потребе да и запослени - и то сви буду дионичари, намеће се неопходност прихватања (и) модела бесплатне приватизације (трансфера без накнаде, подјеле).

Већ у првој фази, не чекајући да се заврши процес конверзије спољњег и унутрашњег (прије свега старе девизне штедње) дуга, требало би један мањи дио друштвеног капитала у свим предузећима подијелити у виду дионица свим запосленим, на примјер највише 15% капитала у предузећу, с тим да појединачни износ не буде већи од 3.000 њемачких марака.

Дионице запослених, добијене бесплатно, по мом дубоком убјеђењу, не би требало да буду предмет трансакција тј. продаје (на секундарном финансијском тржишту). Оне би требало да буду номиниране, да гласе на име, да буду непреносиве, до краја радног вијека запослених (изузев приликом промјене или напуштања датог предузећа). То, прије свега, зато да би им оне, попут других дионица, обезбјеђивале (а) право партиципације тј. сауправљања (у доношењу одлука), без чега би запослени били сведени на голи статус најамних радника, и (б) право учешћа у расподјели дохотка у виду дивиденди, што би дјеловало подстицајно на привредну активност.

Наредну фазу приватизације преосталог дијела друштвеног капитала требало би вршити моделом продаје дионица, у неколико наврата, за одређени фиксирани временски период, не прибјегавајући распродаји. Средства тако прикупљена не би требало да иду у буџетске већ, прије свега, у производне и развојне канале, као инвестициони кредити и, поред осталог, на примјер, за стамбену изградњу за рјешавање стамбених питања бројних носилаца станарског права који станују у станovima у туђој приватној својини.

Модел бесплатног трансфера дионица не би требало да се ограничи само на запослене у привреди. Он би у сљедећој фази требало да обухвати све остале запослене, бивше запослене а сада пензионере - директно, или додјелом Пензионом фонду - и незапослене - директно или Фонду за запошљавање - стављајући, на крају читавог процеса, све те категорије у исти положај, у погледу укупног износа тако добијених дионица.

Разлози који говоре у прилог томе су сљедећи: (а) што постојеће друштвено власништво није резултат рада само оних који су сада запослени, већ и оних који су били раније запослени, а сада су у пензији или их више нема, али чија дјеца, непунлетна или незапослена, полажу право на резултате њиховог рада; (б) што у многим друштвеним предузећима запослени, баш због тога што друштвено власништво није третирано као (друштвени) капитал, са цијеном употребе (односно обавезном реалном амортизацијом и акумулацијом) неоправдано пре-

ливали дио дохотка у личне дохотке умјесто у акумулацију, па су вршили тако и дезинвестиције односно умањивање друштвеног власништва (поред осталог и промашеним инвестицијама, лошом организацијом и пословањем); (с) запослени у друштвеним предузећима вишег органског састава капитала и у монополским доменима су били у ситуацији да на тржишту обезбјеђују неоправдано (знатно) веће личне дохотке; (d) нека друштвена предузећа су (најприје) користила друштвено власништво бескаматно а друга (и касније) инвестиционе кредите са негативном каматном стопом (испод инфлације) и тако присвајала инфлациону добит (на штету прије свега штедиша, депозитара) и (е) запослени, радећи са друштвеним (а не својим) средствима били су привилеговани (остварујући личне дохотке, социјално, здравствено и пензионо осигурање, станарско право и слично) у односу на незапослене.

Што се, пак, тиче дилеме око тога да ли свим (пунољетним) грађанима треба да припада потпуно исти или, пак, диференцирани износ преосталог дијела нето друштвеног власништва, мишљења сам да би најцјелисходније било да свим незапосленима тај износ буде исти, али да запосленима и пензионерима (додатно) зависи од дужине радног стажа и квалификационог (образовног) нивоа, као фактора који су (оријентационо) утицали на стварање друштвеног власништва.

Модел бесплатне приватизације требало би извести на најједноставнији и најсавременији начин: подјелом бесплатних ваучера (бонова) којима би сви (пунољетни) грађани директно куповали дионице одговарајућих друштвених предузећа, која су (најбоље од стране државе) изложена приватизацији или би то (грађани) чинили преко тзв. инвестиционих фондова, купујући дионице инвестиционих фондова а ови дионице одговарајућих (друштвених) предузећа, како се то сада, иначе све масовније, чини у земљама развијене тржишне привреде.

Што се тиче запослених у привреди, они би требало да добију дионице само друштвеног предузећа у коме раде, обезбјеђујући тако себи како право партиципације, тј. сауправљања (у доношењу одлука) у том "свом" предузећу, тако и право учешћа у расподјели дохотка у "свом" предузећу (у виду дивиденди али и евентуалног капиталног приноса на дионице). Тако би сваки запослени, који је и раније у режиму доминантног друштвеног власништва био (заједно са осталим становницима) "идеални" сувласник, односно неиздиференцирани апстрактни дионичар дијела укупног, удаљеног и неопипљивог, друштвеног власништва односно замишљеног минијатурног дијела друштвеног власништва у сваком друштвеном предузећу, сада постао опипљиви сувласник, дионичар у само једном, "свом" дионичарском предузећу, са горе наведеним правима.

